

Insurreccionalisme,
romanticisme
i bakuninisme:
la memòria de Garibaldi
entre els primers nuclis
internacionalistes catalans.
Reflexions al voltant del
llibre *Garibaldi. Historia
liberal del siglo XIX*

Discurs de recepció de Teresa Abelló Güell com a
membre numerària de la Secció Històrico-Arqueològica,
llegit el dia 7 de novembre de 2024

Institut
d'Estudis
Catalans

SECCIÓ
HISTÒRICO-
ARQUEOLÒGICA

Insurreccionalisme,
romanticisme
i bakuninisme:
la memòria de Garibaldi
entre els primers nuclis
internacionalistes catalans.
Reflexions al voltant del
llibre *Garibaldi. Historia
liberal del siglo XIX*

Insurreccionalisme,
romanticisme
i bakuninisme:
la memòria de Garibaldi
entre els primers nuclis
internacionalistes catalans.
Reflexions al voltant del
llibre *Garibaldi. Historia
liberal del siglo XIX*

Discurs de recepció de Teresa Abelló Güell com a
membre numerària de la Secció Històrico-Arqueològica,
llegit el dia 7 de novembre de 2024

Barcelona, 2024

Institut
d'Estudis
Catalans

SECCIÓ
HISTÒRICO-
ARQUEOLÒGICA

Biblioteca de Catalunya. Dades CIP

Abelló i Güell, Teresa, autor

Insurreccionalisme, romanticisme i bakuninisme : la memòria de Garibaldi entre els primers nuclis internacionalistes catalans : reflexions al voltant del llibre Garibaldi: historia liberal del siglo XIX. — Primera edició

Referències bibliogràfiques

ISBN 9788499657615

I. Institut d'Estudis Catalans. Secció Històrico-Arqueològica. II. Títol

1. Garibaldi, Giuseppe, 1807-1882 — Influència 2. Garibaldi (1882) — Crítica i interpretació

3. Anarquisme — Catalunya — Història — S. XIX.

32Garibaldi, Giuseppe

329.285(460.23)“18”

Aquesta publicació ha rebut un ajut de:

Diputació de Girona

© Teresa Abelló Güell

© 2024, Institut d'Estudis Catalans, per a aquesta edició

Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Primera edició: octubre de 2024

Edició: Flor Edicions, SL

Imprès a Sistemes

ISBN: 978-84-9965-761-5

Dipòsit Legal: B 18606-2024

DOI: 10.2436/10.1000.14.1

Aquesta obra és d'ús lliure, però està sotmesa a les condicions de la llicència pública de Creative Commons. Es pot reproduir, distribuir i comunicar l'obra sempre que se'n reconegui l'autoria i l'entitat que la publica i no se'n faci un ús comercial ni cap obra derivada. Es pot trobar una còpia completa dels termes d'aquesta llicència a l'adreça: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/es/deed.ca>.

Giuseppe Garibaldi, figura rellevant del *Risorgimento*, vista per molts com a adalid lluitador per les llibertats, va generar ja en vida un gran interès entre els sectors més progressistes d'Europa, que no va fer sinó augmentar després de la seva mort.¹ Pel que fa a l'Estat espanyol, tot el procés italià va cridar ràpidament l'atenció d'intel·lectuals i activistes revolucionaris, alguns dels quals van participar d'una manera o altra en aquelles lluites, i en la convulsa conjuntura política de la darrera etapa isabelina va agafar força la figura de Garibaldi com a model de revolucionari romàntic. En aquelles circumstàncies, aquest es va convertir ràpidament en llegenda tant per als liberals progressistes —un exemple el trobem en Víctor Balaguer— com per als demòcrates i republicans, forjadors d'una tradició obrerista i rebel, que durant el Sexenni Democràtic trobarem integrant-se en els primers nuclis internacionalistes; és a dir, en els cercles obrers que formaven part de la branca espanyola de l'Associació Internacional de Treballadors (l'AIT), l'organització fundada l'any 1864 a Londres amb l'objectiu d'agrupar obrers d'arreu del món, des de la qual es van difondre tant el socialisme marxista com l'anarquisme bakuninista.

En aquesta línia, la historiografia romàntica liberal, globalment atreta pels canvis que s'estaven produint a la Itàlia del *Risorgimento* i el seu indefinit projecte

1. Per a un recull de l'extensíssima bibliografia publicada sobre Garibaldi, vegeu Anthony P. CAMPANELLA (1971), *Giuseppe Garibaldi e la tradizione garibaldina. Una bibliografia dal 1807 al 1970*, 2 vols., Ginebra, Comitato dell'Istituto Internazionale di Studi Garibaldini.

Tot i ser molt exhaustiva, cal dir que l'autor no inclou la bibliografia publicada a l'Estat espanyol, i els centenars de llibres citats escrits en llengua castellana són d'autors sud-americans i publicats en aquest continent.

nacionalista, va ser activa en l'enaltiment de la figura de Garibaldi. Molts diaris de Barcelona (*El Telégrafo*, *La Corona de Aragón*, *El Diario de Barcelona*) —i també d'altres ciutats— van enviar corresponents a Itàlia per explicar el que hi estava passant, i el to de les seves cròniques va marcar les històries que es van escriure aquells anys sobre el *Risorgimento*. A partir de 1859, la tradicional imatge de la península italiana com a bressol d'art i història clàssica va canviar. Es va començar a visualitzar un país vibrant que despertava admiració, no tant pel seu passat, que també, com perquè es construïa un futur marcat amb la paraula «llibertat», en la qual es llegia tant la lluita per una difusa identitat que venia d'un passat medieval com un programa polític orientat a trencar amb les rèmores de l'Antic Règim. De manera significativa, Víctor Balaguer en les seves memòries ens explica com en els seus anys de jove i ardent liberal, va viure amb passió aquell procés; relata com ell, i d'altres, s'entusiasmaven buscant notícies sobre Itàlia i llegint *Le mie prigioni* de Silvio Pellico.² Balaguer, com a corresponent d'*El Telégrafo*, va viure la guerra entre Àustria i el Piemont enmig de les tropes sardes a les ordres del general Durando i, imbuït d'esperit romàntic, els seus articles expressen una admiració desbordada pels piemontesos i el seu rei, com a encarnació de la Itàlia guerrillera que es guanyava, amb sang, la llibertat, en uns anys que a Espanya encara dominava la reacció. Les referències a la nova Itàlia i la Catalunya medieval es barregen en molts dels abrandats poemes que va dedicar a la monarquia piemontesa,³ i la vaga revolució liberal-nacional-popular venia representada per la tríada Cavour-Vittorio Emanuel-Garibaldi, que Balaguer definia dient el següent: «El primero ha sido la cabeza; el segundo, el corazón; el tercero, el brazo».⁴

En aquell període (1859-1860) el garibaldisme va començar a influir també a Catalunya i a la resta de l'Estat; les heroicitats de Garibaldi als Alps, a Sicília i al sud d'Itàlia, i sobretot l'expedició dels Mil i el desembarcament a Marsala, van tenir un gran ressò. Les seves proeses i el seu esperit d'home lliure es van difondre, i grups de voluntaris es van anar incorporant a les files garibaldines, en bona part gràcies al suport de militants demòcrates i republicans com Fernando Garrido. Garibaldi va ser des del primer moment l'heroi dels sectors més progressistes, i la premsa republicana i demòcrata no va parar d'elogiar la seva figura: geni de la civilització, fill predilecte de la llibertat, ferm demòcrata, home il·lustre, soldat de la humanitat, talismà dels pobles lliures, etc. A tall d'exemple, el 1859 el setmanari madrileny de tendència demòcrata *La Discusión* publicava abrandades poesies que l'editor

2. Víctor BALAGUER (1892), *Mis recuerdos de Italia*, Madrid, El Progreso.

3. Els poemes es recullen a Víctor BALAGUER (1859), *Italia. Colección de cantos sobre la guerra de la independencia italiana*, Barcelona, Salvador Manero.

4. *Ibidem*, p. XLIX.

valencià Wenceslau Aiguats de Izco dedicava a Garibaldi.⁵ No era sinó l'inici d'una intensa campanya d'exaltació portada a terme pel setmanari, que va incloure també la publicació d'una versió de les *Memorias de José Garibaldi*, basada en el text d'Alexandre Dumas,⁶ i l'anunci de la publicació per entregues d'una *Historia del general Garibaldi*, probablement també del mateix Dumas, que no es va arribar a fer. Els escrits d'aquells anys configuren un retrat literari, enaltidor de les qualitats abans ressenyades, que per als demòcrates espanyols es van convertir en mítiques.

Sectors més centrats no es quedaven enrere, i en les mateixes dates Víctor Balaguer va publicar el poema «Los Cassadors dels Alps» (sic) dedicat al batalló format per Garibaldi que va lluitar en la campanya de la Llombardia, poema que més tard cantarien musicat els cors de Clavé amb el títol «El cant de Garibaldi». Balaguer va recollir aquest i altres poemes sobre el *Risorgimento a Italia*. *Colección de Cantos sobre la guerra de independencia italiana*, i hi va escriure uns comentaris en què compara Garibaldi amb el general guerriller liberal espanyol, i líder de la insurgència mexicana, Francisco Xavier Mina Larrea.⁷ Anys més tard, el 1890, en circumstàncies diferents, quan va escriure les memòries abans citades, Balaguer reflexionà sobre aquells episodis de manera més assossegada i tot i que no es va retractar dels elogiosos comentaris fets anteriorment, atribuï a la joventut els vells ardors revolucionaris. Altres autors van publicar també interessants relats en la mateixa línia: M. Leal y Madrigal, Antonio Altadill, Evaristo Escalera, Wenceslau Aiguats, etc.; i també alguns, pocs, ho van fer en sentit contrari.⁸

A mesura que avançava la dècada dels seixanta, les mencions dels monàrquics liberals a Garibaldi van anar minvant; el rumb que aquest agafava no s'adeia amb els plantejaments del Partit Progressista del qual molts formaven part. En aquells moments la reivindicació del vell lluitador quedà en mans de l'ampli espai democrata republicà, però a Catalunya, a mesura que avançava el Sexenni, el protagonisme revolucionari era arravatat als republicans pels bakuninistes i, en aquell context, van ser aquests els que van fer seu Garibaldi i el van incorporar com a símbol de l'inconformisme i la lluita per la llibertat. A la llarga, es va mantenir sempre com un referent entre els sectors més populars, mentre que per la seva trajectòria deixà d'interessar a les faccions més intel·lectuals i políticament més moderades.

5. *La Discusión* (7-6-1859).

6. A. DUMAS (1860), *Memorias de José Garibaldi*, Barcelona, Imp. de la Corona. Es deia que el text va ser *dictat* a Dumas per Garibaldi mateix. Anys més tard, Alejandro Lerroux en va fer una adaptació. Vegeu A. LERROUX (1904), *Historia de Garibaldi (de 1807 á 1849), entresacada de sus memorias autobiográficas y de los escritos de Alejandro Dumas sobre Garibaldi*, Barcelona, Toledano-López.

7. Víctor BALAGUER (1859), «Notas Canto III», p. X.

8. Teresa ABELLÓ (2005), «La historiografia romànticoliberal espanyola i el *Risorgimento*: la figura de Garibaldi», *Afers*, núm. 50, p. 179-194.

En aquesta conjuntura, des de l'àmbit anarquista s'encetarà una historiografia pròpia sobre Garibaldi; a tall d'exemple cal destacar la traducció feta pel naturalista Odón de Buen, primer seguidor de Salmerón i més tard activista intel·lectual proper a l'anarquisme, d'unes memòries de Garibaldi, publicades concisament com a *Memorias autobiográficas*;⁹ i, sobretot la singular biografia-homenatge que li va dedicar un grup de destacats internacionalistes barcelonins quan es va saber de la seva mort: *Garibaldi. Historia liberal del siglo XIX. Ideas, movimientos y hombres importantes. Estudios filosóficos originales de escritores italianos, franceses y españoles bajo la dirección de Justo Pastor de Pellico*;¹⁰ ambdós textos ajuden a entendre la pervivència del mite Garibaldi entre l'anarquisme català. És en aquest últim, en *Garibaldi. Historia liberal...*, escrit a iniciativa de Rafael Farga Pellicer, a qui més tard em referiré, en el qual, per la seva importància, em vull centrar en aquesta intervenció. Es tracta d'una obra col·lectiva, plantejada com un homenatge pòstum; un reconeixement a l'home i a l'heroi, al personatge que fugia de la professionalitat de l'estadista i que cíclicament reprenia la lluita contra el despotisme en una mena d'insurrecció permanent.

EL MITE DE GARIBALDI I ELS ANARQUISTES CATALANS

Garibaldi moria el 2 de juny de 1882 a Caprera. Amb ell desapareixia un dels homes destacats del *Risorgimento*, però per a molts sectors revolucionaris dels anys seixanta i setanta significava quelcom més; se n'anava, com escrivia la revista barcelonina *Acracia* anys més tard, «el héroe que sintetiza el espíritu revolucionario del siglo XIX»;¹¹ en definitiva: el defensor de les causes més populars, de la conquesta de les terres del sud d'Itàlia, de la República romana o de les revolucions llatinoamericanes; l'home que encarnava la faceta més revolucionària i popular del liberalisme del segle XIX. Garibaldi era una llegenda en vida i la popularitat va continuar després de mort. En analitzar el que es va escriure d'ell, s'observa que és un dels pocs personatges de l'època que transcendeix el model liberal. El personatge real històric va acompanyat d'atributs que pertanyen als herois romàntics. La seva vida encaixa en la d'una novel·la, i potser només en la revolució mexicana trobaríem una mitologia que el superés. Per a molts, Garibaldi anava revestit de l'aurèola de general d'homes lliures, és a dir d'autèntic cabdill popular i referent

9. Giuseppe GARIBALDI (1888), *Memorias autobiográficas*, Madrid, El Porvenir editorial.

10. Justo PASTOR DE PELLICO (1882-1883), *Garibaldi. Historia liberal del siglo XIX. Ideas, movimientos y hombres importantes. Estudios filosóficos originales de escritores italianos, franceses y españoles*, 2 vols., Barcelona, Establecimiento Tipográfico de Evaristo Ullastres.

11. *Acracia* (1886), núm. 6 (juny), p. 8.

perenne de posteriors dirigents revolucionaris, especialment al continent sud-americà. La innata actitud revolucionària de Garibaldi, hereu de l'esperit de 1793, el va portar a ser, possiblement, la darrera figura que va protagonitzar els seus episodis sense ser conscient de la frontera que havia establert Marx en parlar del caràcter irreconciliable de les contradiccions de classe. Representava la modalitat radical-popular de les revolucions liberal-burgeses del segle XIX.¹²

La notícia de la seva mort es va deixar sentir arreu, i entre els cercles bakunistes catalans d'aquells anys, de manera especial. La publicació satírica *La Tramontana*, un dels periòdics més populars i l'únic obrerista en català, va dedicar un número extraordinari a glossar la seva figura, i el va definir com a «campió de la llibertat i de la civilització i heroi del nostre segle».¹³ Destacava accions de Garibaldi que podien sintonitzar amb les aspiracions d'un ampli sector de les classes populars catalanes que, sovint, veien en el jove moviment anarquista un baluard de llibertat i un instrument per destruir vells anacronismes polítics, socials i religiosos incrustats en la societat. *La Tramontana* rendia homenatge a qui havia lluitat contra la monarquia papal i la institució eclesiàstica, que per al periòdic, clarament anticlerical, eren símbol de tirania i fanatisme. Alhora, no s'estava de recordar les passades simpaties garibaldines per l'AIT, a la qual havia definit anys enrere en un escrit publicat al periòdic obrerista barceloní *La Federación*, com «la más exacta definición del progreso».¹⁴

Garibaldi, com molts, s'havia acostat a l'AIT en els seus inicis; havia mantingut certa correspondència amb Bakunin, el qual des de l'exili siberià havia seguit les heroiques campanyes d'aquell a Itàlia i, en ser alliberat, fins i tot va viatjar a Caprera pensant que junts podrien ressuscitar les lluites revolucionàries del quaranta-vuit.¹⁵ En sortir de Sibèria, Bakunin encara pensava en la possibilitat d'iniciar un procés revolucionari d'alliberament dels pobles eslaus, però Garibaldi no el va seguir i el rus es va sentir desenganyat. Tanmateix, a pesar de l'allunyament que a partir d'aquí es va produir entre ambdós, Bakunin sempre va reconèixer la influència que aquell havia tingut sobre les masses; així ho reconeixia pocs anys després en un escrit enviat als internacionalistes de la regió suïssa del Jura.¹⁶

12. Vegeu Teresa ABELLÓ (2004), «El mito Garibaldi entre los anarquistas españoles», *España contemporánea*, núm. 25, p. 21-38.

13. *La Tramontana* (6 juny 1882).

14. *La Federación* (8 març 1874).

15. A. LEHNING (1961), *Michel Bakounine et l'Italie, 1871-1872. Textes établis et annotés par A. Lehning*, Leiden, E. J. Brill, p. XV.

16. A. LEHNING (1965), *Michel Bakounine et les conflits dans l'Internationale. 1872*, vol. II, Leiden, E. J. Brill, p. 14.

La Tramontana, en el número que li va dedicar quan va morir, posava l'èmfasi en la universalitat que encarnava Garibaldi, tot recordant l'heterogeneïtat ideològica dels organitzadors del viatge frustrat que obrers barcelonins que es reunien al cafè Ambos Mundos havien projectat per visitar el vell dirigent a Caprera; segons Josep Lluanas, que és qui va escriure l'article, al projecte s'hi havien aplegat «los individuos més coneguts de les fraccions liberals, desde'l manso possibilista fins al roig més furibundo, desde l'obrer fins al encopetat conferenciant del Ateneo, per saludar al representant del esperit anti-clerical d'aquest segle, al llibertador d'Itàlia» (sic). Quan va morir, destacats representants de l'ampli espai republicà-anarquitzant es van sumar a homenatjar l'«únic heroi europeu»; una mostra n'és la poesia dedicada «A' Garibaldi» que va publicar el poeta simbolista, catalanista, i aleshores internacionalista, Emili Guanyavents, al mateix número de *La Tramontana*.¹⁷

Pocs mesos després de la mort de Garibaldi, el dirigent anarquista Rafael Farga Pellicer impulsava la publicació del voluminós llibre, al qual abans m'he referit, *Garibaldi. Historia liberal del siglo XIX. Ideas, movimientos y hombres importantes. Estudios filosóficos originales de escritores italianos, franceses y españoles bajo la dirección de Justo Pastor de Pellico*, especificant a la introducció que l'objectiu primer era retre homenatge al «ciudadano más popular de nuestra edad». Com a autors, figurava la suma dels pseudònims dels principals redactors: Justo Pastor, alter ego de Farga Pellicer, i De Pellico, àlies d'Antoni Pellicer Paraire.

La notícia de la publicació del llibre va aparèixer ben aviat a les pàgines de diverses publicacions àcrates barcelonines. *La Revista Social* ja se'n va fer ressò els mesos de juliol i agost.¹⁸ Poc després, *La Tramontana* animava els seus lectors a subscriure's a l'edició. Com era freqüent en l'època, s'editava en fascicles, de periodicitat irregular, que s'anaven posant a la venda a mesura que els redactors completaven l'obra. Els textos anaven acompanyats d'il·lustracions simbòliques, la majoria d'un dibuixant de cert nom, Pedro Eriz,¹⁹ col·laborador de la tipografia

17. Emili GUANYABENS [Guanyavents], «A' Garibaldi», *La Tramontana* (6 juny 1882): «Los ulls negats en plor, baixa la testa,/ sas galas muda en dol noble matrona;/ lo sol de Llibertat, qu'és sa corona,/ en sos raïgs sa amargura manifesta. // Ni escampa sos aromas la floresta,/ ni canta l'au, ni mormolleja l'ona,/ ni'l sol ardent d'Itàlia no acarona/ sos fértils camps d'esmeralda testa.// De l'héroie de Sicilia y de Magenta/ l'alé potent ha apagat ja sa flama;/ la mort gelá cru del sa sanet ardenta.// Mes no ha mort pas: en alas de/ la fama son nom, corrent pel mon, serà una afrenta/ per'qui la Democracia no proclama» (sic).

18. *Revista Social* (6 juny 1882 i 16 agost 1883).

19. Pedro Eriz (Cienpozuels, 1851-Barcelona, 1901). D'origen basc. Va treballar a Barcelona com a escenògraf. L'any 1880 es va instal·lar a París i des d'allí va treballar per a Ullastres i per a l'editorial Espasa. Hi ha poca informació sobre ell; Anselmo Lorenzo, en les seves memòries esmenta que mantenien contactes amb l'AIT: A. LORENZO (1974), *El proletariado militante*, Madrid, Alianza, p. 409 i 462 (ed. or. vol. I, Barcelona, 1901, vol. II, Barcelona, 1923). Quan va morir Eudald Canibell, aleshores

La Academia, i tot fa pensar que alguns dibuixos sense signar serien obra del més reconegut Josep Lluís Pellicer,²⁰ internacionalista destacat, cooperador assidu de La Academia, i nebot de Farga Pellicer, i la imatge que il·lustra la introducció és una al·legoria de «la llibertat» signada per un jove Alexandre de Riquer.²¹

L'obra es va preparar a casa de Farga Pellicer i, segons ens explica el gran cronista de l'anarquisme Max Netlau, a més d'ell van participar anònimament en l'escriptura del llibre Antoni Pellicer Paraire, Josep Llunas i Pujals, Eudald Canibell i Anselmo Lorenzo,²² tots ells internacionalistes destacats als quals més tard farà referència. El resultat va ser un voluminós text de 2.395 pàgines, que es van relligar en dos volums. Les entregues que configuren el primer volum van estar llestes a finals del mateix any 1882, i el segon es va completar l'any següent. D'acord amb les edicions que se'n van fer els anys següents, el llibre devia ser un èxit, i el 1889 s'anunciava l'aparició de la cinquena edició, l'última de què tenim constància.²³

El llibre, en si mateix, mereix una reflexió en tant que constitueix una excepcionalitat en l'àmbit llibertari del segle XIX, i no només català o espanyol. Aquells anys, a diferència d'altres corrents ideològics, l'anarquisme rarament va considerar la necessitat d'escriure una interpretació pròpia de la història, i sovint es va conformar a assumir una progressiva reinterpretació d'acord amb els resultats de les noves investigacions.²⁴ Fidels al pensament individualista i crítics amb l'ortodòxia, confiaven en la ciència (el científisme) com a instrument de progrés, i assumien

director de *Revista Gráfica*, li va dedicar un obituari: E. CANIBELL (1901-1902), «Pedro Eriz Mendiabala», *Revista Gráfica*, p. 77-81, en què destaca la seva amistat amb Josep Lluís Pellicer.

20. Per a un repàs de la seva trajectòria, vegeu E. CANIBELL (1901-1902), «Recuerdo a J. L. Pellicer», *Revista Gráfica*, p. 1-19.

21. Més tard, figura destacada del simbolisme i l'Art Nouveau catalans.

22. M. NETTLAU (1969), *La Première Internationale en Espagne (1868-1888)*, Dordrecht, D. Reidel, p. 381. Netlau basa les seves afirmacions en unes notes manuscrites d'Eudald Canibell, que afirma haver consultat.

23. Se'n conserven pocs exemplars. No en sabem el tiratge, però en qualsevol cas va significar un esforç editorial important. Netlau diu que el 1883, just després de l'aparició del segon volum, ja es va fer una segona edició i *El Productor* (5 febrer 1887) n'anuncia una altra. L'any 1889 va aparèixer la cinquena, que va incorporar un apèndix històric: «Apéndice histórico de 1882 a 1889: Hechos; Agitación Socialista; Fórmulas revolucionarias» (p. 2334-2391). Eren anys de convulsions internes per a l'anarquisme i el text fa referència a la polèmica que va viure l'anarquisme espanyol, i particularment el català aquells anys, dividit entre els que s'anomenaven anarcocol·lectivistes i els anarcocomunistes. Referent en aquest tema, incorpora un text de Kropotkin escrit expressament per a aquest llibre, que més tard va ser reproduït al periòdic *El Productor* (10 maig 1889).

A. PALOU (1959), *Manual del librero hispanoamericano*, vol. XII, Barcelona, Lib. Palau, ressenya aquesta cinquena edició.

24. Un exemple d'aquest argument el trobem en l'article G. (1886), «Necesidad de reformar la historia», *Acracia*, núm. 12 (desembre), p. 6-9.

interpretacions sobre diferents moments històrics d'autors amb els quals, per altra part, podien discrepar en altres camps. De cadascun assumien aportacions diverses, configurant així un espai cultural molt plural i flexible, i també elitista.

Garibaldi. Historia liberal... volia ser un instrument pedagògic. La revista *Acracia*, quan el va comentar amb motiu de l'aparició d'una de les reedicions, el presentava com un llibre per difondre la història entre el món obrer: «Ya por su concisión y claridad en la narración de los grandes movimientos sociales de este siglo, a partir de la independencia de los Estados Unidos, como por la razonada exposición de las ciencias sociales que informan nuestros tiempos, mostrándose con sencillo método la ley evolutiva de la humanidad y llevando al lector, por lógicas deducciones, a la concepción de un mejor estado social, en el que no sea posible la tiranía».²⁵

Com a assaig històric, el valor del llibre és discutible, però constitueix un esforç per coordinar de manera solidària totes les lluites polítiques per la llibertat i/o la independència territorial —començant per la independència dels Estats Units— amb la batalla per les idees i l'acció socialista, en un sentit ampli. El resultat és un discurs original, presentat de forma atractiva, que posa de manifest el passat històric del qual se sentien continuadors, tant els autors del text com els cercles anarquistes sobre els quals exercien una influència indubtable.

Com indica el títol, l'obra repassa la història del segle XIX posant de manifest els canvis polítics i socials que s'havien anat produint a Europa i Amèrica sota la influència del pensament liberal i per la força de l'acció popular. La primera part repassa en successius capítols diferents episodis de lluites liberals arreu d'Europa i Amèrica, insurreccions, episodis revolucionaris i accions èpiques protagonitzades pels sectors més populars. S'hi biografia àmpliament Garibaldi tot repassant les diferents campanyes i s'hi inclou una de les escasses manifestacions públiques que se li coneixen referides als moviments de base popular a l'Estat espanyol, la carta de felicitació que va dirigir «*Agli spagnoli*» després del triomf de la Revolució de 1868.²⁶ En aquest apartat es dona especial rellevància a la Revolució Francesa, que per a molts anarquistes seguia essent, en essència, la «Gran Revolució», com l'anomenaven, el símbol germinador, per excel·lència, de totes les llibertats; reivindicaven la seva herència i hi veien la imatge del poble en lluita contra el poder i l'ordre establert, present i futur. En aquesta línia, anys més tard, quan se celebrà el centenari d'aquella fita, *La Tramontana* va publicar un número extraordinari: «A la revolució de 1789», destacant en portada «las dones de la Revolució Francesa» (sic),²⁷ i aquell mateix any, Josep Lluanas, el director, va impulsar la celebració d'un

25. *Acracia* (1886), núm. 6 (juny), p. 8.

26. PASTOR DE PELLICO, p. 2035-2037.

27. *La Tramontana* (14 juliol 1889).

certamen literari, el que seria el segon certamen socialista, amb la mateixa finalitat i amb certa contraposició als Jocs Florals.

La segona part del llibre recull les aportacions dels teòrics del pensament social liberal del qual, en major o menor mesura, se sentien deutors, des de Proudhon, Saint-Simon i Babeuf fins a Pi i Margall i Bakunin. Es fa referència a persones tan diverses com George Washington, Giuseppe Fanelli, comte de Volney, Alessandro Manzoni, Alexandre-Auguste Ledru-Rollin, Voltaire, Robert de Lamennais, Giacomo Leopardi, Giuseppe Mazzini, Victor Hugo, Giovanni Berchet, Nicolas de Condorcet, Karl Marx, James Guillaume, Cesare de Paepe i, per descomptat, Giuseppe Garibaldi; de l'Estat espanyol només s'esmenta l'il·lustrat Gaspar Melchor de Jovellanos, i els anarquistes Josep Lluñas i Teobaldo Nieva, aquest últim molt relacionat amb l'anarquisme català i partidari de la línia anarcocol·lectivista que defensaven els autors del llibre.

La tercera part, progressivament ampliada en les successives edicions, porta per títol «Testamento del siglo XIX». En definitiva, és una explicació de la filosofia defensada pels bakuninistes de l'AIT a casa nostra. Aporta informació sobre l'organització del moviment obrer i els primers contactes de Bakunin amb sectors progressistes catalans, que Farga Pellicer, com veurem, coneixia molt bé. Analitza accions col·lectives i el paper que les associacions de tipus polític i/o social havien tingut en la història de l'emancipació de les societats obreres. En aquest punt pren protagonisme Bakunin i queda clar l'objectiu últim del llibre: en moments de fortes tensions internes, es volia posar de manifest que l'esperit insurreccional que alimentava totes les bones causes descrites en el text, així com l'evolució del pensament, conduïa per llei natural a les idees de l'Aliança Internacional de la Democràcia Socialista, la societat de caràcter secret creada per Bakunin l'any 1868 a Ginebra, i que havia tingut la seva organització homònima a Espanya de la mà de Farga Pellicer. L'altre element era l'anarcocol·lectivisme anarquista, corrent pel qual als anys vuitanta apostaven clarament Farga Pellicer i el seu entorn, davant del més radical anarcocomunisme defensat per Kropotkin.²⁸ El paper d'aquest en la polèmica havia estat important, però a finals del vuitanta es buscava la concòrdia i per a l'edició de l'any 1889 se'l va invitar a exposar la seva postura, cosa que va fer.²⁹

28. Després de la ruptura entre marxistes i bakuninistes, les tensions internes entre aquests últims es van visualitzar en dos corrents amb diferents plantejaments econòmics i tàctics, coneguts com els anarcocol·lectivistes més partidaris de l'acció sindical, i els anarcocomunistes més radicals i proclius a l'insurreccionalisme. Vegeu-ne una anàlisi de la influència d'ambdós corrents a l'Estat espanyol a Jordi PRQUÉ (1989), *Anarco-col·lectivisme i anarco-comunisme: l'oposició de dues postures en el moviment anarquista català: 1881-1891*, Barcelona, Abadia de Montserrat.

29. Garibaldi. *Historia liberal...*, p. 2387-2391. L'escrit de Kropotkin el va reproduir el periòdic anarcocol·lectivista *El Productor* (10 maig 1889).

ELS AUTORS DEL LLIBRE I LA TIPOGRAFIA LA ACADEMIA

L'impulsor de *Garibaldi. Historia liberal...* fou, com he dit, Rafael Farga Pellicer, ànima del que coneixem com el grup de La Academia, i exponent del primer bakunisme a Catalunya. És prou conegut que l'anarquisme va començar a introduir-se amb força a Catalunya amb la Revolució de 1868, amb la concurrència de vells militants republicans, demòcrates i federals, que van abraçar l'internacionalisme bakuninista, sovint sense abjurar de les velles conviccions. Aquells primers internacionalistes havien rebut influències diverses i plurals i després de la Revolució del 68 es van esforçar per construir un ideari nou. Eren crítics amb antics companys passats a la política als quals titllaven d'acomodatiscis i de revolucionaris de saló, i admiraven la capacitat d'acció i el menyspreu pel poder que veien en d'altres. Des d'aquesta perspectiva, homes al marge de l'internacionalisme anarquista com Francesc Pi i Margall o Giuseppe Garibaldi es van mantenir com a referents habituals dels anarquistes de les darreres dècades del segle XIX; les seves representacions es barregen amb les de Bakunin, i la iconografia reflecteix, de manera subtil, quelcom que el relat estricte dels discursos ideològics no pot transmetre: la visió d'una barreja de profetes i cabdills messiànics.

Tornant a La Academia, tot i que m'hi he referit com a grup, en realitat va ser un taller tipogràfic situat a la ronda de la Universitat de Barcelona,³⁰ fundat pel republicà federal Evarist Ullastres, que va encarregar la gerència a Rafael Farga Pellicer, tipògraf de prestigi, republicà federal, antic militant del Partit Demòcrata i aleshores ja bakuninista destacat. Sota la direcció de Farga Pellicer, la tipogràfica es va convertir en un element important en la història de la tipografia a Catalunya i va tenir un paper cabdal en la renovació de les arts gràfiques catalanes.³¹ L'empresa va obrir el 1878 i va tancar el 1892, afectada per problemes econòmics i les morts sobtades d'Ullastres el 1886,³² i de Farga Pellicer quatre anys més tard.³³ En els catorze anys que va estar activa, de la impremta van sortir tota mena de llibres i periòdics: llibres d'història política i militar, publicacions societàries, republicanes, catalanistes, lliurepensadores i anarquistes; tant en edicions de luxe com de baix preu. També s'hi van imprimir els

30. Primer al número 96 i després al 6.

31. Vegeu un estudi detallat de La Academia a Manuel VICENTE IZQUIERDO (2017), *Àcrates. Els tipògrafs de 'La Academia'. Forjadors de l'acratisme societari del segle XIX. Precursors de l'anarcosindicalisme del segle XX*, Lleida, Pagès Editors.

32. Ullastres va morir el 3 d'octubre de 1886, i a partir d'aleshores va passar a anomenar-se La Academia, Establecimiento Tipográfico - Editorial de la Viuda e Hijos de Evaristo Ullastres.

33. Farga Pellicer morí el 14 d'agost de 1890.

periòdics i revistes anarquistes més importants dels anys vuitanta del segle XIX: *Acracia*, *El Productor*, *La Tramontana*, l'únic obrerista escrit en català, etc., i obres com la citada *Garibaldi. Historia liberal...* i d'altres.

El conjunt de treballadors de l'empresa constituïen un niu d'internacionalistes, aplegats al voltant de Farga Pellicer, paradigma de l'esperit anarcofederal republicà, i de vegades també maçònic, al qual he fet referència. Aquests internacionalistes eren part fonamental del nucli que havia impulsat els primers congressos obrers d'abast estatal i que havia tingut un paper rellevant en l'acostament de les societats obreres de casa nostra a l'AIT, la creació de la secció espanyola de l'organització³⁴ i la seva orientació cap al bakuninisme. En definitiva, eren la plana major de l'anarquisme català d'aquells anys, defensors de l'activitat sindical i contraris a l'insurreccionalisme. Eren dirigents com el citat Rafael Farga Pellicer,³⁵ Antoni Pellicer Paraire,³⁶ Anselmo Lorenzo,³⁷ Josep Lluñas,³⁸ Eudald Canibell,³⁹ Josep Lluís Pellicer o Emili Guanyavents, entre d'altres. Tots ells, en major o menor grau, col·laboradors de *Garibaldi. Historia liberal...* i de les revistes i publicacions abans citades. Constituïen un nucli cultural

34. La Federació Regional Espanyola de l'AIT.

35. Vegeu Manuel VICENTE IZQUIERDO (2020), *Rafael Farga Pellicer (1844-1890)*, Tarragona, Lo Diable Gros.

36. Antoni Pellicer Paraire (Barcelona, 1851-Buenos Aires, 1916). Tipògraf. Va ser director de *La Asociación* (1883-1889), l'òrgan de la Societat d'Obrers Tipògrafs de Barcelona, la revista cultural *Acracia* (1886-1888) i *El Productor* (1987). L'any 1891 va emigrar a Buenos Aires i va tenir un paper destacat en l'organització del moviment obrer argentí. Vegeu Manuel VICENTE IZQUIERDO (2024), *Pellico. Antoni Pellicer Paraire (1851-1916), un anarquista a cavall de dos mons*, Tarragona, Lo Diable Gros.

37. Anselmo Lorenzo (Toledo, 1841-Barcelona, 1914). Va formar part del primer nucli internacionalista madrileny i va facilitar la introducció de Paul Lafargue, el gendre de Karl Marx, en els centres obrers de la capital. L'any 1874 es va instal·lar a Barcelona i es posicionà al costat de l'anarquisme. Va treballar a La Academia i es va integrar al seu cercle, tot i la incomprensió de què va fer gala respecte de la catalanitat. Més tard va ingressar a la francmaçoneria i col·laborà amb Francesc Ferrer i Guàrdia en l'editorial de *La Escuela Moderna*, traduint al castellà obres de P. Kropotkin, J. Grave o E. Reclus.

38. Josep Lluñas (Reus, 1850 – Barcelona, 1905), tipògraf, també fou empresari teatral. Va fundar i dirigir *La Tramontana*, el primer periòdic obrerista-anarquista en llengua catalana, de to satíric i radicalment anticlerical. Va divulgar els valors de la pràctica esportiva a través del periòdic *Los Deportes*, que va dirigir.

39. Eudald Canibell [Canivell] (Barcelona, 1858-1928). Tipògraf, polígraf, dibuixant, etc. Va ser redactor de *La Asociación*, *La Tramontana*, *Acracia*, *L'Avenç*, etc. Va dirigir publicacions diverses (*Revista Gràfica*, *El Arte de la Imprenta*, etc.) Personatge polifacètic, va fundar l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques, fou cofundador de l'Institut Català de les Arts del Llibre, i cap al final de la seva vida va ser bibliotecari de la biblioteca fundada per Rossend Arús, on va desenvolupar una important tasca com a recopilador de la història del moviment obrer. Vegeu M. ESCAR LADAGA (1928), *Datos históricos biobibliográficos de D. Eudaldo Canivell Masbernat*, Cervera, Polígrafo de las Artes del Libro; M. VICENTE IZQUIERDO (2021), *Devot del saber i del bell sentir. Biografia d'Eudald Canivell i Masbernat*, Barcelona, Ed. Forment.

important i també un exemple de l'esforç que aquells anys alguns van fer per compatibilitzar anarquisme i catalanisme.⁴⁰

Globalment, defensaven un cientisme obrer anarquitzant que volia establir una correlació entre revolució i ciència, amb el convenciment que l'evolució d'aquesta acabaria per transformar les relacions socials i les estructures de classe. Eren un grup minoritari, però representatiu pels llocs que ocupaven, de teòrics i dirigents obrers, bàsicament tipògrafs, empleats de les arts plàstiques i la impremta. Formaven un petit grup de debat que traduïa les novetats de l'època, ideològicament afins, i les divulgava, posant a l'abast de l'espai obrer lectures sobre una visió de la societat que no tan sols plantejava l'existència d'un conflicte social, sinó que introduïa la idea que el món tenia una explicació racional, i que la industrialització formava part de l'evolució d'una societat que avançava cap al canvi social. Com a grup, se sentien còmodes substituint el terme «anarquista» pel més lax «acràcia», cosa que els permetia incorporar al projecte de transformació social un espai sociològic molt més ampli, persones que apostaven pels canvis socials en sentit igualitari, sense ortodòxies ni disciplines.

Farga Pellicer va ser l'home clau d'aquell primer internacionalisme. Havia iniciat la seva activitat pública a l'Ateneu Català de la Classe Obrera (inaugurat el 1862), on va defensar mantenir l'esperit de l'entitat com un espai al servei de la cultura obrera, oposant-se a les maniobres d'una directiva que simpatitzava amb el Partit Progressista. Personalment, va evolucionar del republicanisme cap a l'anarquisme, però va continuar defensant els valors de la república federal i el cooperativisme. Després de la Revolució de Setembre de 1868 va ser elegit secretari de la Direcció Central de les Societats Obreres de Barcelona, i va dirigir el seu periòdic, el setmanari *La Federación* (1869-1874), clau per conèixer l'activitat obrerista d'aquest període. Va ser una de les persones properes a Bakunin en la darrera etapa de la vida d'aquest, i el seu home de confiança a Espanya. Es van conèixer personalment l'any 1869 al IV Congrés de l'AIT a Basilea, i allà van consolidar unes relacions iniciades prèviament per correspondència. La complicitat i l'estima entre tots dos va contribuir a accelerar el procés d'orientació cap a l'AIT de les societats obreres a Catalunya i a tot l'Estat. L'abast de la influència de Bakunin sobre Farga Pellicer a partir de la trobada a Basilea el posen reiteradament de manifest persones del seu entorn. Eudald Canibell, dipositari de la correspondència entre ambdós, hauria manifestat a l'historiador austríac Max Nettlau que Bakunin s'havia plantejat fins i tot traslladar la seva residència del Jura a Catalunya induït per l'amistat amb Farga Pellicer, a qui qualifica de «camarada més

40. Vegeu Teresa ABELLÓ (1992), «El moviment anarquista català (1874-1914): entre el catalanisme i l'internacionalisme», *Afers*, núm. 13, p. 131-141.

íntim»⁴¹ del rus. Josep Lluas, en la necrològica que va escriure a la mort de Farga Pellicer, s'expressa en el mateix sentit.⁴²

Farga Pellicer, després de conèixer Bakunin i assumir-ne l'ideari, va posar les bases d'una organització secreta en el si de la secció espanyola de la Internacional, l'Aliança de la Democràcia Socialista, teòricament autònoma de l'homònima Aliança de Bakunin, però les interrelacions són evidents. L'any 1872, quan al congrés de la Haia va esclatar la guerra entre Max i Bakunin que va portar a la ruptura de l'AIT, amb el paper de les societats secretes damunt la taula, Farga Pellicer hi era present al costat de Bakunin, i amb altres destacats bakuninistes (el suís James Guillaume, el francès Charles Alerini o l'italià Carlo Cafiero) va tenir un paper clau en els plans per salvaguardar l'organització, tocada de mort; és a dir, salvar la unitat obrera a pesar de les diferències doctrinals i, en tot cas, establir llaços sòlids entre les federacions obreres que ara es denominaven a si mateixes no-autoritàries. Els últims anys del Sexenni i durant la Primera República, fora de la direcció formal, va denunciar la línia insurreccional adoptada pels que dirigien l'AIT, aleshores clandestina, a l'Estat espanyol, amb la ferma oposició de la majoria de societats obreres catalanes les quals, davant del perill que representava el carlisme, van refusar actuar contra el republicanisme federal, teòricament al poder. Va ser ell qui va mantenir permanentment el contacte amb l'oficina establerta per Bakunin a Locle (Suïssa) informant de les vicissituds que travessava l'obrerisme a casa nostra els primers anys de la Restauració,⁴³ i l'home clau del grup que va lluitar per retornar el societarisme obrer anarquista a la legalitat l'any 1881.

A la fi, en aquell context, les interrelacions entre republicanisme, socialisme i anarquisme van ser un fet, i fruit de certa ambigüitat revolucionària, i també de l'utopisme romàntic heretat de la Revolució Francesa, hi va haver una identificació entre els llenguatges republicà i obrerista. Els primers contactes de la Internacional amb les societats obreres espanyoles van ser entre antics militants del Partit Demòcrata i Giuseppe Fanelli, veterà republicà italià i membre del Parlament italià. Fanelli, home de Bakunin, havia lluitat al costat de Garibaldi en la guerra contra Àustria. La trajectòria, les idees i la idiosincràsia de Fanelli van fer que els primers dirigents de l'anarquisme a Catalunya sentissin afinitat amb l'home que connectava dos models revolucionaris, el de Garibaldi i el de Bakunin, dels quals se sentien partícips, cosa que va facilitar que l'assumissin com artífex i difusor del model anarquista que defensaven.⁴⁴

41. NETLLAU (1969), *op. cit.*, p. 278.

42. *La Tramontana* (28 agost 1890).

43. Vegeu LEHNING (1965), p. LII.

44. El paper de Fanelli és àmpliament reconegut a *Garibaldi. Historia liberal...*, p. 2272-2277.

Les relacions personals entre Garibaldi i Bakunin es van trencar molt aviat; el curs natural del societarisme obrer tenia poc a veure amb el garibaldisme, però, popularment, la racionalitat no va eclipsar el mite. Al capdavall, Garibaldi va triar les seves pròpies batalles, però tots els revolucionaris van somiar amb ell i el van incorporar a l'imaginari revolucionari propi; els internacionalistes catalans no en van ser una excepció.

